

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.18.573 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК:37.013:377.35 (043.3)**

БАЙТОВА АЙНУРА СЫЙЛАШОВНА

**БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН ЖАЛПЫ
АДАМЗАТТЫКБААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

(Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты илимий даражасын

изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

авторефераты

Бишкек – 2020

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы жогорку мектептин педагогикасы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Асипова Нурбүбү Асаналиевна** – педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын башчысы

Расмий опоненттер: **Алимбеков Акматали** – Педагогика илимдеринин доктору, профессор Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин педагогика кафедрасынын башчысы

Акматов Кыялбек Камутович – педагогика илимдеринин кандидаты, Ош мамлекеттик университетинин доценти

Жетектөөчү мекеме: С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин педагогика жана окутуунун технологиясы кафедрасы (Дареги: Нарын ш., 722900, Сагынбай Орозбак уулу көч., 25).

Диссертациялык ишти коргоо 2020-жылдын 21-февралында саат 15.30да И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д13.18.573 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51).

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: Бишкек ш., Раззаков көч. 51) жана Кыргыз Билим берүү академиясынын (дареги: Бишкек ш., Эркиндик проспектиси, 25) Илимий китепканаларынан жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот (www.arabaev.kg).

Автореферат 2020-жылдын 24-январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, педагогика илимдеринин доктору, профессор: **Калдыбаева А.Т.**

Изилдөөнүн жалпы мүнөздөмөсү

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Учурдагы ааламдашуунун алкагында жүрүп жаткан процесстер улуттун мындан ары социалдык жана маданий жактан өсүп-өнүгүү багытын аныктоо сыяктуу актуалдуу маселелерди жаратууда.

Жаштарды жалпы адамзаттык баалуулуктардын алкагында тарбиялоонун актуалдашуусу дүйнөлүк деңгээлде жүрүп жаткан террордук иш-аракеттер, адам өмүрүнө коркунуч келтирген ядролук куралдар, экологиялык көйгөйлөр, баңгилик ж.б.у.с. терс көрүнүштөрдүн күч алуусу менен шартталууда. Мындай шартта ар бир өлкөдөгү атуулдар, анын ичинде жазуучулар, ойчулдар, окумуштуулар, мугалимдер тарабынан жалпы адамзаттык баалуулуктарга кайрылууга жана таалим-тарбия иштерин алардын үлгүсүндө жүргүзүү аракеттери актуалдашат. Бул өнүгтөн алганда планетардык деңгээлдеги залкар жазуучу, улуу ойчул Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктарга кайрылуу педагогика илиминин орчундуу маселелеринен болуп эсептелет. Анткени улуу ойчул өз чыгармаларында жалпы адамзаттык баалуулуктарга терең маани берүү менен бүтүндөй планетаны сактап калуу деңгээлине чейинки көйгөйлүү маселелерди көтөрүүгө далалат жасаган.

Жаш муундардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды көркөм адабият аркылуу калыптандыруу Кайра Жаралуу доорунан бери эле көптөгөн ойчулдардын, окумуштуулардын көңүлүн бурган маселелерден болуп саналат. Орустун атактуу акыны жана адабият таануучусу Осип Мандельштам эмгектеринин биринде “Манон Леско”, “Давид Копперфильд”, “Мадам Бовари” сыяктуу чыгармалар бир эле мезгилде көркөм жана социалдык-педагогикалык кубулуш катары кабыл алынган. “... аларды берилип окуган замандаштардын өзүн-өзү таанып билүүсү өрчүгөн, ошондой эле, романдагы каармандарга окшошкучу келгендердин саны көбөйгөн. Роман жалпы бир муунду тарбиялаган.” – деп таамай белгилеген. [О.Э. Мандельштам. Слово и культура. – М.: Советский писатель, 1987]. Кыргыз коомунда, ошондой эле мурдагы совет өлкөлөрүндө Ч. Айтматовдун чыгармалары да дал ушундай мааниге ээ болгондугу эч кандай шек жаратпайт. Ч. Айтматовдун чыгармаларынын нускалуу идеяларынын үлгүсүнөн миллиондогон адамдар руханий сабак алып дүйнө таанымы өзгөрдү, пейили агарды, көз карашы түптөлүп түзөлдү. Эгерде таалим-тарбияны инсандын дүйнө таанымында, ойлоо багытында пейилинде, ишенген нарк-нускаларында кандайдыр бир өзгөрүш өнүгүш жаратуучу дөөлөт катары карасак, анда Ч. Айтматовду мына ошол дөөлөттөрдү жаратууга, өнүктүрүүгө өлчөмсүз эмгексизирген ХХ кылымдын эң таасирдүү, эң улуу таалимчи педагогу деп айтууга да толук негиз бар [Алимбеков, А. Айтматовдун чыгармаларынын көркөм педагогикалык концепциясы /«Манас»КТУ. – 2009. – №22. – 30-б].

Демек, Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды окуу жана талдоо менен гана чектелбестен болочок

мугалимдердин кесиптик-педагогикалык баалуулуктарына айландыруу учурдагы актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Изилдөөнүн предметине байланыштуу учурдагы “баалуулук” категориясын аныктоого жана жалпы адамзаттык, улуттук баалуулуктарга арналган эмгектерге түзүлгөн анализден, бул проблемага көптөгөн окумуштуулар кайрылганын көрүүгө болот. Алардын катарында учурдагы “баалуулук” категориясын аныктоого жана жалпы адамзаттык, улуттук баалуулуктарга арналган эмгектерге А.К. Абишева, В.И. Ефимов, А.Г. Здравомыслов, А.С. Жантаев, М. Рокич, М.С. Каган, В.А. Караковский, Т.А. Коңурбаев, Н.И. Лапин, Н.О. Лосский, И.С. Нарск, Л.Н. Столович, В.М. Таланов, В. Франкл ж.б. эмгектери чоң мааниге ээ. Инсандын өсүп-өнүгүүсүндөгү руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды ачып берүүдө жана В.П. Тугариновдун жана жалпы көркөм чыгармалар аркылуу таалим-тарбия багытындагы М. Бахтин, А.С. Роботованын жана башкалардын эмгектерин өзгөчө белгилеп кетүүгө болот.

Айтматовтаануу илими боюнча жана Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы таалим-тарбия маселелеринин чагылдырылышы, болочок мугалимдерге акыл-насааттар багытында А.А. Акматалиев, А. Алимбековдун, Н.А. Асипованын, С.О. Байгазиевдин, Е.В. Бондаревскаянын, Ф.Н. Дейдиеванын, А. Муратовдун, Р.И. Курманходжаеванын, Л. Үкүбаеванын эмгектери олуттуу мааниге ээ.

Биздин изилдөөгө түздөн-түз тиешеси бар, фундаменталдуу эмгек – Р. И. Курманходжаеванын Ч. Айтматовдун чыгармачылыгындагы инсандын калыптануусу жана адеп-ахлакка байланыштуу проблемаларды изилдеген педагогикалык багытта жазылган эмгеги эсептелет.

Бирок, жогоруда белгиленген изилдөөлөрдө болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу жөнүндөгү маселелер изилденген эмес.

Илимий изилдөөлөргө карата теориялык анализ жана күнүмдүк педагогикалык тажрыйбалардагы байкоолор болочок мугалимдерди кесиптиктен даярдоодо төмөнкүдөй **карама-каршылыктардын** орун алгандыгын көрсөтөт:

— ааламдашуу алкагында илимий-техникалык прогресстин өсүшү, саясий, маданий чектердин кеңейиши менен жаш муундардын жана алардын ичинде болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарга (ЖАБ) карата көз караштарынын изилденбегендиги;

— жалпы адамзаттык баалуулуктардын адабиятта, өзгөчө улуу кемеңгер жазуучу Ч. Айтматовдун чыгармаларында кеңири орун алгандыгына карабастан, алардын педагогикалык процесстеги орду жана ишке ашыруу жолдорунун аныкталбагандыгы;

Аталган карама-каршылыктар ааламдашуу шартындагы Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы ЖАБды дүйнөлүк адамзатты бириктирүүчү фактор катары болочок мугалимдерди жетиштирүүдө кандайча колдонууга болот деген проблеманы жаратты. Аталган проблеманы чечүү аракети, илимий иштин темасын **«Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык**

баалуулуктарын калыптандыруу (Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)» деп аныктоого түрткү болду.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий изилдөө иштери менен байланышы. Ж. Баласагын атындагы КУУнун жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын 2015-2019-жылдардагы илимий иштеринин планы менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык идеяларга таянуу менен болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу.

Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлган:

Изилдөөнүн милдеттери.

1. Жалпы адамзаттык баалуулуктардын теориялык маани-маңызын жана алардын болочок мугалимдерди гумандуулук жактан калыптануусундагы ордун аныктоо.

2. Ч. Айтматовдун көркөм мурастары аркылуу болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун методологиясын жана методдорун айкындоо.

3. Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

4. Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу калыптандыруунун педагогикалык шарттарын педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөө ишинин натыйжаларынын илимий жаңылыгы.

Гуманитардык илимдердеги “баалуулук”, “жалпы адамзаттык баалуулук” түшүнүктөрүнүн маани-маңызы болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун контекстинде алардын таалим-тарбиялык мазмуну талдоого алынып, такталды; Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык идеялардын педагогикалык маани-маңызы аныкталып, улуу жазуучунун көркөм мурастарынын үлгүсүндө болочок мугалимдердин ЖАБын калыптандыруунун илимий методологиясы жана методдору аныкталды; Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун педагогикалык шарттары белгиленди; Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттарынын жана технологияларынын натыйжалуулугу педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык маанүүлүлүгү.

Изилдөөнүн натыйжасында алынган теориялык жыйынтыктар жана практикалык сунуштар кошумча окуу-методикалык материал катары жогорку жана орто кесиптик-педагогикалык окуу жайларда педагогикалык предметтердин, атап айтканда, педагогикалык чеберчилик, көркөм адабиятты окутуунун методикасы, тандоо курстарын окутуу ж.б. предметтердин мазмунун байытуу менен болочок мугалимдердин келечектеги мугалимдик

практикасында окуучуларды туура багытта тарбиялоодо жана калыптандырууда кошумча каражат болуп саналат.

СӨИни аткаруу формаларын өркүндөтүү аркылуу семинардык сабактардын мазмунун байытуу, “Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу (Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)” аталыштагы факультативдик курсту киргизүү, болочок мугалимдердин ЖАБын калыптандыруунун натыйжасын арттырат жана мугалимдер үчүн практикалык жардам боло алат.

Диссертациядагы коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Ааламдашуу шартында болочок мугалимдерде жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруу, жаш муундарды дүйнөлүк тенденцияларга, тактап айтканда, дүйнө мейкиндигине биригүүгө, тынчтыкта жашоого жана адамдын инсандыгын сыйлоого тарбиялоодогу бирден бир негизги багыт болуп саналат.

2. Болочок мугалимдерде жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруу алардын учурдагы көз караштарын, жалпы адамзаттык баалуулуктарын аныктоожана социалдык-педагогикалык шарттарды эсепке алуу менен атайын кошумча каражаттарды жана технологияларды колдонуу аркылуу ишке ашуусу зарыл.

3. Болочок мугалимдерге жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандырууда улуу ойчул, Ч. Айтматовдун көркөм дөөлөттөрүнө таянуу негизги педагогикалык шарт болуу менен азыркы китеп окуудан алыстап бара жаткан шарттагы таалим-тарбия иштерин өркүндөтүүнүн бирден бир жолу болуп эсептелет.

4. Болочок мугалимдерде жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруу ишинин натыйжалуулугу атайын педагогикалык шарттарды сактоо менен СӨИнин мазмунун өркүндөтүү, атайын кошумча факультативдик курсту киргизүү, таалим-тарбия иштеринин натыйжасын арттырат.

Издөнүүчүнүн жекече салымы: жалпы адамзаттык баалуулуктар боюнча илимий эмгектерге педагогикалык көз караш менен теориялык анализ жүргүзүлдү; улуу ойчул Ч. Айтматовдун чыгармаларына таянып, болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу боюнча педагогикалык шарттар аныкталды; жазуучунун чыгармаларындагы баалуулук идеясы боюнча классификациялык карта түзүлдү; “Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)” аталыштагы факультативдик курстун программасы иштелип чыкты; болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруудагы СӨИнин мазмуну билим берүүнү жаңыча өнүктүрүү шартындагы кредиттик технологиянын талабына ылайыкташтырылды.

Илимий иштин апробацияланышы. Ж. Баласагын атындагы КУУнун кесиптик-педагогикалык колледжинде өткөрүлгөн тегерек столдордо докладдар окулган. Кемерово шаарында өткөн эл аралык илимий конференцияда, Ж. Баласагын атындагы КУУнун “Жогорку мектептин педагогикасы”

кафедрасынын отурумдарында жана Прайм телеканалынын “Маметей талкуу” программасында талкууланган.

Диссертациянын натыйжаларынын толук жарыяланышы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары 11 илимий макалаларда (анын ичинен 8 жергиликтүү, чет өлкөдө жалпысынан 4 макала, 2 макала РИНЦ журналында) жарыяланган. Алар И. Арабаев атындагы «КМУ Жарчысы» (2012), Ж. Баласагын атындагы «КУУнун Жарчысы» (2013), «Кыргыз билим берүү академиясынын Кабарлары» (2017), К. Карасаев атындагы “БГУ Жарчысы” (2018, 2019), “Вестник КГПУ” им. В.П. Астафьева, Красноярск (2018, 2019), “Проблемы современной науки и образования” Россия (2018), Журнал о гуманитарных науках “Гуманитарный трактат”, Кемерово (2018), Известия Вузов Кыргызстана (2019) жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн жана алардан келип чыккан жыйынтыктардан, тиркемелерден турат. Диссертация таблицаларды (12), сүрөттөрдү (9), пайдаланган адабияттардын тизмесин (153) камтыйт.

Диссертациялык иштин негизги мазмуну

Киришүү бөлүмүндө теманын тандалып алынышы жана анын актуалдуулугу белгиленип, максат, милдети, аныкталды. Ошондой эле изилдөөнүн объектиси, предмети, жаңылыгы, теориялык мааниси, практикалык баалуулугу жана коргоого коюлуучу жоболор тууралуу маалыматтар берилет.

Диссертациянын биринчи бөлүмү **“Жалпы адамзаттык баалуулуктардын теориялык негиздери жана тарбиялык мааниси”** – деп аталып, анда биринчи милдетке ылайык “баалуулук”, “жалпы адамзаттык” терминдеринин теориялык маани-маңызы илимий өңүттөн эмнени түшүндүрөөрүн, алардын адамдын жашоосундагы орду жөнүндө түшүнүктөр такталып, алардын билим берүү процессиндеги орду аныкталды.

Бүгүнкү ааламдашуу шартында кайсы доор, кандай гана өлкө болбосун анда жашап жаткан адамдар үчүн жалпы адамзаттык баалуулуктар чоң мааниге ээ. Себеби жалпы адамзаттык баалуулуктар, адамдардын бири-бири менен болгон мамилесине таасирин тийгизүү менен турмушта адам үчүн биринчи орунга эмнени коёрун, жакшы менен жаманды ажыратуу жана туура жашоо үлгүсү катары эсептелген түшүнүк. Жалпы адамзаттык баалуулуктар дүйнөлүк өнүгүүнүн бир булагы катары кызмат кылат десек жаңылышпайбыз. Бирок буга карабастан жалпы адамзаттык баалуулуктар адабияттарда кээде гана кездешип, алардын инсанды калыптандыруудагы ролу жөнүндө педагогикалык изилдөөлөр азыркы мезгилге чейин аз санда кездешип келет. Ошол эле мезгилде жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндөгү изилдөөлөргө кайрыла турган болсок, ЖАБ абстрактуу түшүнүк гана болбостон бүткүл дүйнө элин жана келечек муунду дүйнөлүк катаклизмден сактап калуу идеясына бириктирген реалдуу көрүнүш десек болот.

Демек, улуу ойчулдардын, окумуштуулардын баалуулуктар жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын жаратылышы боюнча философиялык,

психологиялык көз караштарына, изилдөөлөрүнө жана эмгектерине кайрылуу зарыл экендигин белгилөөгө болот.

Баалуулуктардын чагылдырылышын, Жусуп Баласагын сыяктуу дүйнөгө аты белгилүү болгон орто түрк аалымдарынын баалуу кол жазмаларынан көрөбүз. Улуу ойчул Жусуп Баласагындын “Куталчу билим” чыгармасында чыгарманын негизин түзгөн төрт кейипкердин образы аркылуу жалпы адамзаттык идеяларды таасын чагылдырат:

Боорукердик, – деди Элик – жакшы сапат,
Жакшылык – өзү жакшы, баасы кымбат,
Андан да аны жасоо кымбатыраак.

Чыгарманын мазмунунда көрүнүп тургандай эле улуу ойчул адамзаттын жашоосундагы жакшылык менен боорукердиктин орду жөнүндө баяндайт.

Адамзаттын өсүп-өнүгүүсү, жетилүүсү, адеп-ахлагы жөнүндө эл арасындагы жакшы ойлор, накыл сөздөр бир элден экинчи элге өтүп, жалпы адамзаттык баалуулукка айланып кеткен, андай ойлор жүрүп отуруп, адамдын калыптануусуна кызмат кылган. Адамдын калыптануусу үчүн жалпы адамзат насаат ала турган баалуу ойлорду өз эмгектеринде жараткан улуу ойчул, гуманист акындардын катарында Мухаммад Жалаледдин Руми турат. Мухаммад Жалаледдин Руминин баалуу поэтикалык мурастарында: Жоомарттык жана жардам берүүдө, Агын суу сыяктуу бол. Мээримдүүлүктө жана кайрымдуулукта, Күн сыяктуу бол. Ката жана кемчиликте жабууда, Түн сыяктуу бол, – деген баалуу ойлору бар.

Адам болумушунун маани-маңызы, адамдагы баалуулуктар, адам жашоосунун маңызын издөө жөнүндө австриялык психиатр В. Франкл өзүнүн “Адам – жашоонун маңызын издейт” аттуу эмгегинде терең ойлорунайтат. Анын пикири боюнча адам баалуулуктарды кабыл алуусу менен өзүн байытат, ал эми адамдын ички дүйнөсүнүн байышы, анын жашоосунун маңызын түзөт, – деп руханий баалуулуктардын ордун өзгөчө баса белгилейт [Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990].

Изилдөө жалпы адамзаттык баалуулуктарга байланыштуу болгондуктан белгилүү изилдөөчү М. Рокичтин баалуулуктар боюнча изилдөөлөрүнө кайрылууда, баалуулуктарды терминалдык жана инструменталдык деп эки класска бөлүп карагандыгын көрүүгө болот. Мазмундук (терминалдык) баалуулуктар – адамдардын жашоосундагы кандайдыр бир түпкү максаттын болушу жана ага жетүү үчүн аракет кылуу жана ага карата терең ишенимди камтыйт. Мисалы: бактылуу үй-бүлөлүк жашоо, дүйнөдөгү тынчтык, акылмандык, адам эркиндиги, ден-соолук, башкалардын бактылуулугу ж.б.

Ал эми күнүмдүк турмушта колдоно турган (инструменталдык) баалуулуктар болсо – ар түрдүү кырдаалдарда айрыкча артыкчылыкка ээ болгон кандайдыр бир инсандык касиеттер же иш-аракеттердин бар экендигин белгилейт. Аларга: чынчылдык, тыкандык, көз карандысыздык, билим, жоопкерчилик, бекем эрктүүлүк, эмгекчилдик, ж.б. киргизген.

Советтик философ В.П. Тугариновдун аныктамасы боюнча баалуулуктар, “Адамдардын муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын канааттандыруу үчүн

керек болгон нерселер, алардын кубулушу жана касиети”. Башкача айтканда, “баалуулук” В.П. Тугариновдун пикири боюнча коомдогу адамдардын же жеке инсандын кызыкчылыктарын, муктаждыктарын, максаттарын канааттандыра турган, алар үчүн абдан маанилүү кубулуш катары сыпатталат.

Ошентип, баалуулуктар – айлана-чөйрөгө, бизди курчап турган жандуу жаратылышка, бири-бирибизге жасаган мамилебизден көрүнө турган, коом жана инсан үчүн олуттуу таяныч деп саналган адеп-ахлактык жана этикалык принциптер.

Жогоруда белгиленген изилдөөлөргө таянып биздин пикирибизде **жалпы адамзаттык баалуулуктар** бул – социалдык-экономикалык айырмачылыктарга карабастан дүйнө элдерин гуманисттик негизде бириктирип турган эң бийик эс тутумдун, көз караштардын, адеп-ахлактык жана этикалык принциптердин жыйындысы деп аныктоого болот. Мындай жалпы адамзаттык баалуулуктардын биринчи катарында “эркиндик”, “тынчтык”, “адам өмүрү”, “ден-соолук”, “акыйкаттуулук”, “улуттук көөнөргүс баалуулуктар” ж.б. турат.

Жалпы адамзаттык баалуулуктар – ар кандай тарыхый доордогу адам баласынын жалпы адамзаттык мүдөөсүн, кызыкчылыктарын чагылдырат жана социалдык-экономикалык айырмачылыктарга карабастан бүткүл адамзаттын маданий, руханий өнүгүүсүндөгү орчундуу багыт болуп эсептелет.

Улуу ойчул, даанышман Ч. Айтматов жалпы адамзаттык баалуулуктардын адамдын жашоосундагы артыкчылыктарына терең маани берип, мындайча пикирин билдирет: “Улуттук бөлүнүүлөрдү начар саясат же начар тарбия менен түшүндүрүү кандай оңой. “Биригүүгө карай жол жана чечим “жалпы адамзаттык баалуулуктар” артыкчылыктарын түшүнүүдө жатат” дегенге макулмун”, – дейт [16,148-б].

Изилдөөлөр көрсөткөндөй ЖАБды жогорудагы жыйынтыктоочу эрежелерге таянуу менен шарттуу түрдө төмөндөгүдөй топтоштурууга болот:

1-сүрөт. Баалуулуктар классификациясы.

Экинчи бөлүм «**Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды изилдөөнүн методологиясы жана методдору**» – деп аталып, экинчи милдетке ылайык Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын тарбиялык мааниси жана алардын окуу-тарбия процессиндеги ордун жана жолдорунаныктоого арналды. Белгилүү болгондой илимий изилдөөлөр кандайдыр бир методдорго жана методологияга негизделет.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздерин баалуулук концепциясы, инсанга багытталгандык, этнопедагогикалык, компетенттүүлүк, билим берүүнүн, тарбиялоонун, калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн жалпы законченемдери жөнүндөгү улуу ойчулдардын, классик педагогдордун, психологдордун, философтордун фундаменталдуу эмгектери, Айтматов таануу, Ч. Айтматовдун чыгармаларына байланыштуу илимий-методикалык изилдөөлөр түздү.

Изилдөөнүн методу катары теориялык жана эмпирикалык методдордун топтому колдонулду. Изилдөөнүн предметине байланыштуу болочок мугалимдердин ЖАБ калыптандыруунун кошумча жолдорун жана каражаттарын аныктоодо Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы адам темасын жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды **контент-анализ** методу аркылуу изилдедик.

Ч. Айтматовдун чыгармаларын контент-анализ методу аркылуу изилдөө жазуучунун чыгармаларындагы ЖАБ чагылдырылышы канчалык деңгээлде басымдуу экендигин ачууга мүмкүнчүлүк берди. Мисалы: “Фудзиямадагы кадыр түн” чыгармасынын мазмунуна карата контент-анализдин жыйынтыгы төмөндө берилди.

2-сүрөт. “Фудзиямадагы кадыр түн” чыгармасындагы ЖАБдын кайталануу жыштыгы.

Изилдөөбүздүн логикасына ылайык учурдагы педагогика илиминдеги иштиктүү ыкма катары **Блумдун таксономиясына** кайрылдык, анда: билүү; түшүнүү; колдонуу; анализ; синтез; баа берүү аспектилери менен окутуунун максатына жетүү жолдору көрсөтүлөт. Биздин изилдөөбүздө аталган ыкма болочок мугалимдердин ЖАБга карата түшүнүктөрүн аныктоодо таяныч катары кызмат кылды.

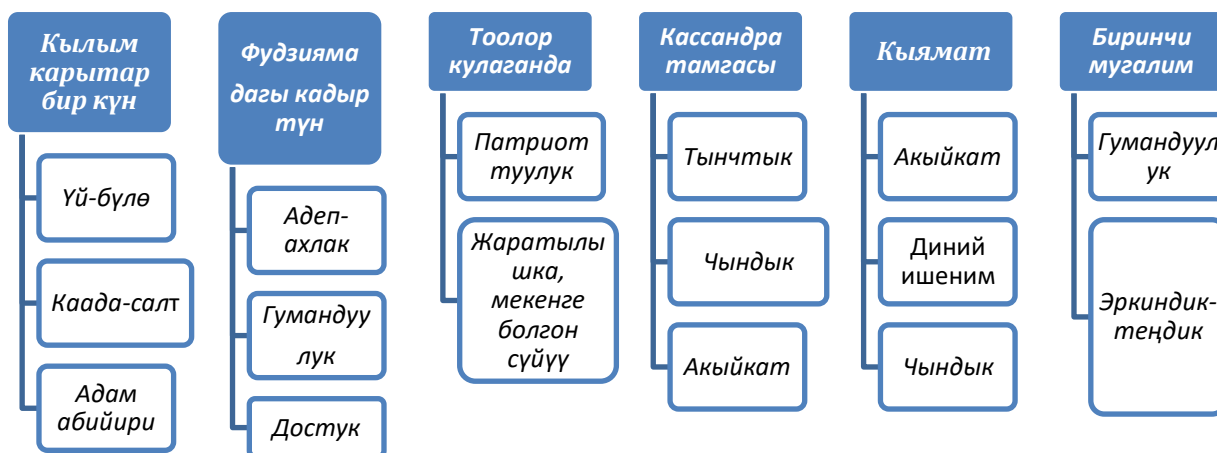
Таблица 1. – Блумдун таксономиясынын Ч.Айтматовдун чыгармаларына ылайык келиши

Денгээлдер	Түшүндүрмөсү	Студентке таасири
1. Билүү	ЖАБ жана чыгарма жөнүндө маалымат алышат, чыгарма боюнча сүрөттөрдү жана кино тасма көрүү.	Чыгармадагы негизги окуяларды, чыгарма жөнүндө маалыматты билет.
2. Түшүнүү	Чыгармадагы проблеманы чечмелей билүү, түшүнүү;	Берилген маалыматты чечмелей алат.
3. Колдонуу	Чыгармадагы ЖАБ боюнча чакан аңгеме жазуу, сүрөт тартуу.	Берилген материалды бийик денгээлде түшүнүү менен практика жүзүндө колдоно алат.
4. Талдоо (анализ)	Классификациялоо, ЖАБ ды тексттен таап жазуу жанаталдоо.	ЖАБ боюнча түшүнүктөрдү ажырата билип жүйүктөт.
5. Топтоо (синтез)	Өзүн каармандардын ордуна коюу, жаңы нерсени жаратуу, чыгармачылыгын өркүндөтүү, мисалы: дил баян жазуу;	Оюн бир жерге топтойт, мисалы: дил баян жаза алат.
6. Баалоо	Берилген көркөм чыгармадагы ЖАБ маанисин баалай билүү жөндөмдүүлүгү.	Жеке пикирине таянуу менен макул же макул эмесмин деген акыркы чечкиндүү баасын бере алат.

Бул методдордон сырткары болочок мугалимдер менен аңгемелешүүлөр; педагогика, психология, философиялык адабияттардагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын чагылдырылышына жана Ч. Айтматовдун чыгармаларына байланышкан изилдөөлөргө анализ, орто кесиптик-педагогикалык колледждин “Башталгыч класстарга билим берүү” адистигинин педагогика багытындагы окуу программаларына жана бул багыттагы окуу-методикалык колдонмолорго илимий-теориялык талдоо; болочок мугалимдердин ЖАБга карата түшүнүктөрүн аныктоо боюнча констатациялык эксперимент; болочок мугалимдердин өз алдынча иштөөлөрүн (СӨИ) уюштуруу жана башка предметтердин мазмунун байытуу менен калыптандыруучу эксперимент жүргүзүлдү жана эксперименттердин жыйынтыктарын аныктоодо математикалык-статистикалык изилдөө методдору колдонулду.

Изилдөөнүн жүрүшүндө Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы баалуулук идеясы боюнча төмөндөгүдөй классификациялык карта түзүлдү.

Таблица 2. – Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы баалуулук идеясы боюнча классификациялык карта

Баалуулуктар боюнча түзүлгөн жогорудагы классификациялык карта көрсөтүп тургандай жазуучунун ар бир чыгармасында жалпы адамзаттык баалуулуктар чагылдырылат. Баалуулук идеясы боюнча түзүлгөн классификациялык картада көрсөтүлгөндөй жалпы адамзаттык баалуулуктарга: гумандуулукка, мээнеткечтикке, мекенди сүйүүгө, ыймандуулукка, акыйкаттуулукка, абийир тазалыгына калыптанган жаш мугалим, өзү келечекте таалим-тарбия берген жаш муунга дагы ошол жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыра алат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй Ч. Айтматовдун ой чабыты Кыргызстандын аймагынан чыгып, жазуучунун эмгектери дүйнө элдеринин сүймөнчүлүгүнө арзыгандыгынын сырын, улуу ойчул чыгармаларында адамтабиятына тереңден сүңгүп кирүүсү, бүткүл дүйнө элдеринин жүрөгүн өйүгөн көйгөйлөрдү калем аркылуу чечүүгө бүткүл аракетин жумшагандыгы жана аларды бириктирип турган жалпы адамзаттык баалуулуктардын жазуучунун эмгектеринде арбын экендигин көрсөтөт.

Улуу жазуучунун “Кыямат”, “Кассандра тамгасы”, “Тоолор кулаганда” романдарындагы жана “Фудзиямадагы кадыр түн” чыгармасындагы жалпы адамзаттык проблемалар жана баалуулуктар жөнүндө сөз болот алар: диний ишеним, адам өмүрү, ыйманы, абийири, пейили, адамдын өмүрлүк теңине, мекенине жана жашоого болгон сүйүүсү, бул жашоодо эркин өмүр сүрүүсү, адеп-ахлагы, көз карандысыздыгы сыяктуу өзөктүү ойлор, башкача айтканда жалпы адамзатка эң керектүү баалуулуктардын жыштыгы, болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандырууда негизги каражат боло алат.

Изилдөө учурунда жаш муундардын, алардын ичинде болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун, алардын жан дүйнөсүн толуктоонун эң негизги жолу, китеп окуу, башкача айтканда, жазуучулар жараткан көркөм дөөлөттөргө кайрылуу маанилүү

экендигин эске алуу менен улуу ойчул Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктар идеяларын учурдагы таалим-тарбия процессинде колдонуу өзгөчө орунга ээ экендигин көрсөттү.

Изилдөө ишибиздин максат, милдеттери кесиптик-педагогикалык колледждин студенттеринин жалпы адамзаттык баалуулуктар буюнча алгачкы түшүнүктөрүн аныктап алуу иретинде аныктоочу (констатациялык) экспериментти жүргүзүүнү талап кылды жана жогорудагы Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктарга карата пикирин аныктоо максатында төмөндөгүдөй анкетанын суроолору (7) иштелип чыкты.

Таблица 3.– Аныктоочу эксперимент. Кыргыз улуттук университети, педагогикалык колледж 1-группа(% менен)

№	Жооптор Анкетанын суроолору	Жооп бербе гендер (төмөн кү деңгээл)	Толук эмес түшүнөт (ортоңку деңгээл)	Толук түшүнөт (жогорку деңгээл)
1	Жалпы адамзаттык баалуулуктарды кандай түшүнөсүң?	48	36	16
2	ЖАБ менен адеп-ахлактын өз ара байланышынкандай түшүнөсүң?	68	12	20
3	Гумандуулук жөнүндө түшүнүгүң кандай?	12	64	24
4	Диний ишеним менен жашоо дегенди кандай түшүнөсүң?	20	56	24
5	Адам өмүрүнүн жана эркиндигинин маани-маңызы жөнүндө түшүнүгүң кандай?	52	20	28
6	Патриоттуулук жана ЖАБ кандай түшүнөсүң?	12	48	40
7	Адамдын өзү – коомдогу абсолюттук баалуулук дегенди кандай түшүнөсүң?	76	12	12

Таблица 4. – Аныктоочу эксперимент. Кыргыз улуттук университети, педагогикалык колледж 2-группа(%)

№	Жооптор	Жооп бербегендер (төмөнкү деңгээл)	Толук эмес түшүнөт (ортоңку деңгээл)	Толук түшүнөт (жогорку деңгээл)
1	Жалпы адамзаттык баалуулуктарды кандай түшүнөсүң?	36	52	12
2	ЖАБ адеп-ахлактуулуктун өз ара байланышынкандай түшүнөсүң?	56	36	8
3	Гумандуулук жөнүндөгү түшүнүгүң кандай?	16	60	24
4	Диний ишеним менен жашоо дегенди кандай түшүнөсүң?	20	40	40
5	Адам өмүрүнүн жана эркиндигинин маани-маңызы жөнүндө түшүнүгүң кандай?	44	44	12
6	Патриоттуулук жана ЖАБ кандай түшүнөсүң?	36	32	32
7	Адамдын өзү – коомдогу абсолюттук баалуулук дегенди кандай түшүнөсүң?	68	16	16

Аныктоочу эксперименттин жыйынтыгында студенттердин көпчүлүгү жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрү үстүртөн, сыртынан баамдашканы менен билимдери толук жетишсиз экендигин көрсөттү жана болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу учурдун маанилүү талабы экендигин ырастады.

Үчүнчү бөлүм «**Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун педагогикалык шарттары, технологиясы жана педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары**» – деп аталган үчүнчү бөлүмдө изилдөөнүн үчүнчү жана төртүнчү милдеттерин чечүүгө багытталып, болочок мугалимдерди калыптандыруунун педагогикалык шарттарын, технологиясын, калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүн жана анын натыйжаларын камтыды. Аталган милдеттерди чечүүнүн педагогикалык шарты катары төмөндөгүлөрдү сунуштайбыз:

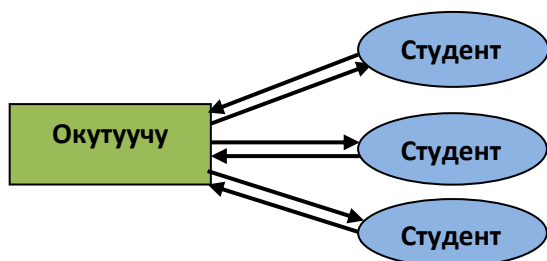
- Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо, Ч. Айтматовдун чыгармаларына таянуу менен алардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды арттыруу;

- Педагогикалык багыттагы жумушчу окуу программаларына, ЖАБга жана Ч. Айтматовдун чыгармаларына байланыштуу темаларды киргизүү;
- Болочок мугалимдерде ЖАБды калыптандыруунун теориялык жана практикалык шарттарын толук ишке ашыруу боюнча улуу ойчулдун чыгармаларындагы баалуулук идеялары менен байытылган атайын факультативдик сабактын программасын ишке киргизүү;
- Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу талабына ылайык “СӨИ”нин мазмунун Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы ЖАБга байланышкан темалар менен толуктоо.

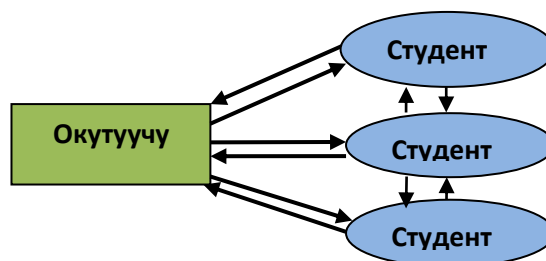
Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандырууну ишке ашырууда “Педагогика”, “Педагогикалык чеберчилик”, дисциплиналарынын программаларынын алкагында “Студенттин өз алдынча иши” (СӨИ) бөлүмүнүн жана “Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу (Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)” аталыштагы атайын факультативдик курстун программасы иштелип чыгып, аларды ишке ашырууда **педагогикалык технологиялар, салттуу жана интерактивдүү методдор** колдонулду. Тактап айтканда ЖАБды калыптандыруу процессинде төмөнкү технологияларды колдондук:

- кредиттик окуу технологиясы;
- активдүү окуу технологиясы;
- инсанга багытталган окутуу технологиясы ж.б.

Ал эми окуу-тарбия процессинде окутуунун **активдүү** жана **интерактивдүү** методдорун колдондук:

3-сүрөт. Активдүү метод.

4-сүрөт. Интерактивдүү метод.

Изилдөөнүн жүрүшүндө, Ч. Айтматов жараткан чыгармалардагы кездешкен фактыларда, окуяларда, андагы каармандардын образы аркылуу кеңири чагылдырылган жалпы адамзаттык баалуулуктарга карата ой-пикирлер, “студенттин өз алдынча ишинде” (СӨИ) төмөндөгүдөй формаларда талкууланды:

- тема боюнча конспект түзүү жана текст менен иштөө; (Мисалы: Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды белгилөө);
- адабий булактар менен иштөө (жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндө материалдар жана Ч. Айтматовдун чыгармаларынын түп нускалары);
- текст менен иштөөдө сөздүктөрдү колдонуу (мисалы: жалпы адамзаттык баалуулуктар боюнча сөздүктөр);

- СӨИнин тематикасы боюнча кроссворддорду түзүү;
- тема боюнча рефераттарды жана докладдарды жазуу;
- тема боюнча эссе жазуу (мисалы: «Ч. Айтматовдун мугалимдери»);
- чыгармачылык иштер (мисалы: Ч. Айтматовдун чыгармалары боюнча тарбиялык сааттардын планын түзүү ж.б.);

Калыптандыруучу эксперимент учурунда окутуу процессинде каралган эркин аналитикалык ой-жүгүртүүгө, ар бир ишке чыгармачылык менен мамиле жасоого үйрөнүүгө толук өбөлгө түзө ала турган өз алдынча окууга көңүл бурулду. Калыптандыруучу эксперимент учурунда улуу ойчул Ч. Айтматовдун чыгармаларына таянуу менен окутуунун технологияларын жана интерактивдүү усулдарды колдонуунун натыйжасында болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарга болгон көз карашы, түшүнүктөрү жана мамилеси өзгөрүүгө учурады.

«Педагогикалык экспериментти уюштуруу жана анын жыйынтыктары» деп аталган үчүнчү бөлүмдүн экинчи бөлүгүндө калыптандыруучу эксперименттин натыйжалуулугун аныктоо үчүн текшерүүчү эксперимент жүргүзүлдү. Студенттердин ЖАБ ды түшүнүүсүнө таянуу менен алардагы ЖАБды калыптангандыгын баалоо критерийлери иштелип чыкты.

№	Критерийлер	Көрсөткүчтөр
1	Анкетанын суроолоруна жооптун (түшүнүктүн) толуктугу;	Түшүнүктүн толуктук коэффициенти;
2	ЖАБды түшүнүү деңгээли.	Анкетанын суроолорунун пайыздык көрсөткүчтөрү.

Текшерүүчү эксперимент КУУнун кесиптик-педагогикалык колледжинин “Башталгыч класстарга билим берүү” адистигинин студенттерине жүргүзүлдү. КУУнун кесиптик-педагогикалык колледжинин “Башталгыч класстарга билим берүү” адистигиндеги эксперименталдык группанын студенттеринин жалпы адамзаттык баалуулуктарга болгон түшүнүктөрүнүн алгачкы жана эксперименттен кийинки жыйынтыктары төмөкү таблицада берилди.

Таблица 5. – КУУнун эксперименттик группасы, Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу калыптандыруудан кийинки деңгээли (% менен)

№	Жооптор Анкетанын суроолору	Жооп бербедер (төмөнкү деңгээл)		Тол. эмес түшүнөт (ортоңку деңгээл)		Толук түшүнөт (жогорку деңгээл)	
		экс чей	экс кий	экс чей	экс. кий	экс чей	экс кий
1	Жалпы адамзаттык баалуулуктарды кандай түшүнөсүң?	48	4	36	16	16	80
	ЖАБ менен адеп-ахлактын өз ара байланышын кандай түшүнөсүң?	68	4	12	16	20	80

2							
3	Гумандуулук жөнүндөгү түшүнүгүң кандай?	12	–	64	12	24	88
4	Диний ишеним менен жашоо дегенди кандай түшүнөсүң?	20	–	56	36	24	64
5	Адам өмүрүнүн жана эркиндигинин адам үчүн маани-маңызы жөнүндө түшүнүгүң кандай?	52	4	20	32	28	64
6	Патриоттуулук жана жалпы адамзаттык баалуулукту кандай түшүнөсүң?	12	–	48	24	40	72
7	Адамдын өзү – коомдогу абсолюттук баалуулук дегенди кандай түшүнөсүң?	76	8	12	12	12	80

КУУнун текшерүүчү группасынын жалпы адамзаттык баалуулуктарга карата алгачкы жана кийинки түшүнүктөрү төмөнкү таблицада берилди.

Таблица 7. – КУУнун текшерүүчү группасынын студенттеринин ЖАБ жөнүндө түшүнүктөрүнүн кийинки деңгээли (% менен)

№	Жооптор Анкетанын суроолору	Жооп бербе-дер (төмөнкү деңгээл)		Тол. эмес түшүнөт (ортоңку деңгээл)		Толук түшүнөт (жогорку деңгээл)	
		ал гачкы	кий-ки	ал гачкы	кий-ки	ал гачкы	кий-ки
1	Жалпы адамзаттык баалуулуктарды кандай түшүнөсүң?	36	20	52	68	12	12
2	Жалпы адамзаттык баалуулуктар менен адеп-ахлактуулуктун өз ара байланышын кандай түшүнөсүң?	56	40	36	44	8	16
3	Гумандуулук жөнүндөгү түшүнүгүң кандай?	16	12	60	56	24	32
4	Диний ишенимди кандай түшүнөсүң?	20	12	40	44	40	40
5	Эркиндик жана адам өмүрүнүн маани-маңызы жөнүндө түшүнүгүң кандай?	44	40	44	44	12	16
6	Патриоттуулук жана жалпы адамзаттык баалуулукту кандай түшүнөсүң?	36	28	32	44	32	28
7	Адамдын өзү – коомдогу абсолюттук баалуулук дегенди кандай түшүнөсүң?	68	56	16	28	16	16

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы көрсөтүп тургандай эксперименталдык группаменен текшерүүчү группаны салыштыруу, калыптандыруучу эксперимент өтүлгөн группада мурдагы аныктоочу эксперименттен айырмаланып, жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрүндө олуттуу өзгөрүүлөр болгондугун көрсөттү. Ал эми текшерүүчү группанын студенттериндеги жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндөгү түшүнүктөрү аныктоочу экспериментте кандай болсо, кийинки текшерүү абалында дагы эч кандай өзгөрүүлөр болгон эмес. Бул болсо аталган группада калыптандыруучу эксперимент өтүлбөгөндүгү менен мүнөздөлөт.

Жыйынтык

Ааламдашуу шартында илимий-техникалык прогресс өнүккөн сайын бүткүл адамзаттын биригүүсү сыяктуу тенденциялардын жанында адамзат дүйнөсүнө коркунуч туудуручу күчтөрдүн жандануусу байкалат. Мындай учурда жаш муундардын ЖАБын калыптандыруу зарыл жана маанилүү экендигин көрсөтөт. Мунун өзү азыркы учурда жаш муундарга таалим-тарбия берүүчү болочок мугалимдин ролу өзгөчө жогору экендигинен кабар берет.

Келечек муунга таалим-тарбия берүүчү болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу максатында Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулук идеяларына таянуу менен жүргүзүлгөн изилдөөбүз төмөнкүдөй жыйынтыктарды берди:

1. Жалпы адамзаттык баалуулуктардын теориялык маани-маңызы жана алардын жалпы адамзаттын турмушундагы орду теориялык жактан анализге алынып, болочок мугалимдердин кесиптик жана инсандык жактан калыптануусунда жалпы адамзаттык баалуулуктардын маанилүү экендиги аныкталды. Жалпы адамзаттык баалуулуктардын маани-маңызына жана билим берүүдөгү ордуна теориялык анализ жасоонун натыйжасында, жалпы адамзаттык баалуулуктар – социалдык-экономикалык айырмачылыктарга карабастан дүйнө элдерин гуманисттик негизде бириктирип турган эң бийик эс тутумдун, көз караштардын, адеп-ахлактык жана этикалык принциптердин жыйындысы болуп эсептелет. Мындай жалпы адамзаттык баалуулуктардын биринчи катарында “эркиндик”, “тынчтык”, “адам өмүрү”, “ден соолук”, “адилеттүүлүк”, “улуттук баалуулуктар” ж.б. турат.

2. Ч. Айтматовдун “Фудзиямадагы кадыр түн”, “Тоолор кулаганда”, “Кассандра тамгасы”, “Кыямат” чыгармаларына контент-анализ, Блумдун тасономиясы, окутуунун активдүү жана интерактивдүү методдору колдонулду. Көркөм чыгармалардагы ЖАБ аныктап, түшүнүү, анализдөө, талдоо менен студенттердин ой жүгүртүүсү, таанып-билүү ишмердиги артып, чыгармачылык жөндөмдүүлүгү калыптануусу менен аларды турмушта пайдалана билүү мүмкүнчүлүгүнө жана баа берүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болушту. Жогорудагы методдорду колдонуу менен андагы жалпы адамзаттык түшүнүктөргө талдоо жүргүзүү аркылуу улуу ойчулдун чыгармаларындагы ЖАБдын классификациясын түзүүгө жана аны педагогикалык процеске киргизүүгө алып келди.

3. Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун атайын педагогикалык шарттары катары: болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо, Ч. Айтматовдун чыгармаларына таянуу менен алардын жалпы адамзаттык баалуулуктарынарттыруу; Педагогикалык багыттагы жумушчу окуу программаларына, окуу материалдарына жалпы адамзаттык баалуулуктарга байланыштуу темаларды киргизүү; Болочок мугалимдердеги жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруунун теориялык жана практикалык шарттарын толук ишке ашыруу боюнча атайын факультативдик курстун программасын ишке киргизүү; Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу талабына ылайык “СӨИ” нин мазмунун Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктарга байланышкан темалар менен толуктоо. Аталган педагогикалык шарттар болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун натыйжалуулугун арттырууга мүмкүнчүлүк берди.

4. Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандырууга багытталган педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары берилди. Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндө алгачкы түшүнүктөрүнүн толуктук коэффициенти аныктоочу педагогикалык экспериментте 0,23 коэффициент болсо, калыптандыруучу педагогикалык эксперименттен кийин 0,75 коэффициентке өскөндүгүн көрсөттү. Булар калыптандыруучу эксперименттин натыйжалуу болгондугун тастыктайт.

Практикалык сунуштар.

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында алынган жыйынтыктардын негизинде төмөнкүдөй сунуштар белгиленди:

1. Болочок мугалимдердин жалпы гуманитардык даярдыгын өркүндөтүүдө улуу кемеңгер жазуучубуз Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы, башкача айтканда, Айтматов мектебиндеги жалпы адамзатка тиешелүү баалуулук идеяларын атайын педагогикалык багыттагы дисциплиналардын мазмунуна киргизүү менен байытуу.

2. Жогорку жана орто кесиптик-педагогикалык окуу жайлардын окуу пландарына жалпы адамзаттык баалуулуктарга байланыштуу кошумча тандоо курстарын киргизүү.

3. Ааламдашуу шартында студенттердин интернет булактарынын таасири астында китептен алыстап бара жаткандыгын эске алуу менен улуу ойчул Ч. Айтматовдун чыгармаларынын түп нускасынан үзүндүлөр жыйнагын түзүү жана билим берүү процессине киргизүү.

4. Атайын педагогикалык шарт катары СӨИнин мазмунуна Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык идеяларды киргизүү жана дидактикалык тапшырмаларды иштеп чыгуу

Диссертациялык иштин мазмуну төмөнкү эмгектерде жарык көрдү:

1. Сулайманова Р.Т., Байтокова А.С.Ж. Баласагын атындагы КУУнун Педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту – болочок мугалимдерди даярдоонун жаңыча багыты [Текст] / Р.Т. Сулайманова, А.С. Байтокова // КМУнун Жарчысы. 2012. – №3.– 165 -167-бб.

2. Сулайманова Р.Т., Байтокова А.С.XXI кылымдагы педагогикалык кадрларды даярдоодогу этнопедагогикалык билим берүүнүн зарылдыгы [Текст] / Р.Т. Сулайманова, А.С. Байтокова // КУУнун Жарчысы. – Бишкек. – 2013.– №1. – 327-329-бб.

3. Байтокова А.С. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктар жана алардын педагогикалык аспектиси [Текст] / А.С. Байтокова // Кыргыз билим берүү академиясынын Кабарлары. – Бишкек, 2017. – 67-72-бб.

4. Асипова Н.А., Байтокова А.С.Формирование общечеловеческих ценностей у студентов в процессе изучения произведений Ч. Айтматова [Текст] /Н.А. Асипова, А.С. Байтокова // Гуманитарный трактат. –Кемерово. – 2018. – С. 93-97.

5. Байтокова А.С.Айтматовдун мугалимдери болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун үлгүсү катарында[Текст] / А.С. Байтокова // К. Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы Бишкек 2018. –№1. – 15-17-бб.

6. Байтокова А.С.Влияние произведений Ч. Айтматова на формирование общечеловеческих ценностей у будущих педагогов колледжа в условиях нового государственного образовательного стандарта Кыргызской Республики[Текст] / А.С. Байтокова // Проблемы современной науки и образования. –М. – 2018.– №5.– С.93-97.

7.Байтокова А.С.Способы определения уровня сформированности общечеловеческих ценностей будущих педагогов[Текст] / А.С. Байтокова // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – Красноярск. – 2018.– №4. – С. 15-22.

8.Байтокова А.С.Изучение произведений Ч. Айтматова как основа для формирования ОЦ у будущих педагогов[Текст] / А.С. Байтокова // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2019. – №2. – С. 77-80.

9.Байтокова А.С.Ч.Айтматовдун “Фудзиямадагы кадыр түн чыгармасындагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын тарбиялык ролу” [Текст] / А.С. Байтокова // Известия Вузов Кыргызстана.– 2019. – №6. – 165-168-бб.

10.Байтокова А.С. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык баалуулуктардын мааниси жана жаш муундарды тарбиялоодогу орду[Текст] / А.С. Байтокова // К. Карасаев атындагы БМУнун Жарчысы Бишкек 2019. –№4. – 164-168-бб.

Байтокова Айнура Сыйлашовнанын“Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу (Ч. Айтматовдун

чыгармаларынын үлгүсүндө)” темасындагы 13.00.01. – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: баалуулуктар, жалпы адамзаттык баалуулуктар, Ч. Айтматовдун чыгармалары, руханий жана адеп-ахлактык жактан калыптандруу, болочок мугалим, кесиптик билим берүү, педагогикалык технологиялар жана шарттар.

Изилдөөнүн объектиси: педагогикалык колледждерде билим алып жаткан студенттердин социалдык жана жалпы маданий жактан калыптануусу.

Изилдөөнүн предмети: башталгыч класстарга билим берүү багытындагы болочок мугалимдердин ЖАБын Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык идеяларга таянуу менен болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу.

Изилдөөнүн методдору: илимий маселе боюнча илимий теориялык талдоо; эмпирикалык; байкоо жүргүзүү, анкета жүргүзүү; педагогикалык эксперимент, контент-анализ.

Изилдөө ишинин натыйжаларынын илимий жаңылыгы. Гуманитардык илимдердеги “баалуулук”, “жалпы адамзаттык баалуулук” түшүнүктөрүнүн маани-маңызы болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун контекстинде талдоого алынып, такталды; Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жалпы адамзаттык идеялардын педагогикалык маани-маңызы аныкталды; Ч. Айтматовдун чыгармалары аркылуу болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун педагогикалык шарттары белгиленди. Болочок мугалимдердин кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары жана технологияларынын натыйжалуулугу педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Колдонулган деңгээли, пайдалануу боюнча сунуштар, колдонулуу жааты: изилдөөнүн натыйжалары орто кесиптик-педагогикалык окуу жайлардагы окуу программаларына, окуу пландарына, окуу предметтеринин атап айтканда, “Педагогика”, “Педагогикалык чеберчилик”, тандоо курстарынын мазмунун “Болочок мугалимдердин ЖАБ калыптандыруу (Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)” аталыштагы факультативдик курсту киргизүү аркылуу байытууда келечектеги мугалимдердин гуманитардык даярдыгын күчөтүүгө өбөлгө түзөт.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Байтоковой АйнурыСыйлашовны на тему «Формирование общечеловеческих ценностей у будущих педагогов»(на примере произведений Ч. Айтматова), представленного на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова:ценности, общечеловеческие ценности, духовное нравственное формирование, будущий педагог, профессиональное образование, педагогические условия и технологии.

Объект исследования: процесс социального и культурного развития и формирования студентов педагогических колледжей.

Предмет исследования: педагогические условия и пути формирования общечеловеческих ценностей у будущих (преподавание в начальных классах) педагогов через изучение произведений Ч. Айтматова.

Цель исследования:формирование общечеловеческих ценностей у будущих педагогов, опираясьна общечеловеческие идеи произведений Чингиза Айтматова.

Методы исследования: наблюдение, контент-анализ, анкетирование, педагогический эксперимент, теоретический анализ источников по исследованию, изучение педагогического опыта профессионально-образовательных учреждений.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования заключается в следующем:определены и проанализированы содержания понятий «ценности», «общечеловеческие ценности» в контексте профессиональной подготовки в контексте гуманитарных наук; определена педагогическая значимость идейобщечеловеческих ценностей в произведениях Ч. Айтматова;разработаны педагогические условия формирования общечеловеческих ценностей у будущих педагогов при изучении произведений Ч. Айтматова. Сделаны практические рекомендации целью которого является формирование общечеловеческих ценностей у будущих педагогов на основании изучения произведений Ч. Айтматова.

Степень использования, рекомендации по использованию, область применения: состоит в том, что результаты исследования могут быть использованы в качестве дополнительного учебно-методического материала в обогащении содержания предметов педагогических дисциплин СПО, в частности, педагогики, педагогического мастерства и способствоватьусилению гуманитарной подготовки у будущих педагоговчерез введение факультативного курса “Формирование общечеловеческих ценностей у будущих педагогов (на примере произведений Ч. Айтматова)”.

SUMMARY

of the thesis work of Baytokova Ainura Syilashovna on the specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education on the subject «Formation of universal human values in future teachers» (on the example of the works of Ch. Aitmatov)»

Keywords: values, universal human values, spiritual and moral education, prospective pedagogues, vocational education, pedagogical conditions and technologies.

Object of study: the process of social and cultural development, and the formation of students of pedagogical colleges.

Subject of research: pedagogical conditions and methods for the formation of universal values among future primary school teachers through the study of the works of Ch. Aitmatov.

Purpose of research: the formation of human values among future teachers centered around the ideas of the universal human values in works of Chinghiz Aitmatov.

Research methods: observation, content analysis, survey, pedagogical experiment, scientific and theoretical analysis of sources of research subject, study of the pedagogical experience of vocational educational institutions.

The scientific novelty and theoretical significance of the research is as follows: the contents of the concepts of “values”, “universal values” are defined and analyzed in the context of vocational training in the humanities; the pedagogical significance of the ideas of universal values in the works of Ch. Aitmatov was determined; pedagogical conditions were determined for the formation of universal values among future teachers in the study of the works of Ch. Aitmatov. Practical recommendations were made on the pedagogical experiment, the purpose of which was the formation of universal values for future teachers based on the works of Ch. Aitmatov.

The degree of use, recommendations for application, application area: the results of the study can be used as additional educational and methodological material in enriching the content of subjects of pedagogical disciplines of vocational education, in particular, pedagogy, pedagogical excellence and help strengthen humanitarian training among future teachers through the introduction of the optional course “The formation of universal values for future teachers (on the example of the works of Ch. Aitmatov)”.

Басууга 21.01.2020-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 ^{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Окуу китеби» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

